

Profesör Mümtaz Turhan
(1908 - 1969)

'Çalışmalar' ın bu sayısını merhum hocamız Mümtaz Turhan'ın aziz hatırasına ithaf ediyoruz.

PROFESÖR MÜMTAZ TURHAN

(1908 - 1969)

Profesör Dr. Mümtaz Turhan 1908 yılında Erzurum'da doğmuştur. İlk ve orta tahsilini Kayseri Sultanî'sine bağlı ilk ve orta kısımlarda tamamladı (1924). Liseye önce Bursa sonra Ankara'da devam etti, ve 1927 de liseyi Ankara'da bitirdi. 1928 yılında Devlet hesabına Almanya'ya yüksek tahsile gitti. Berlin ve Frankfurt Üniversitelerine devam ederek yüksek tahsilini tamamladı. 1935 yılında da yine Frankfurt Üniversitesinde doktora tahsilini tamamlayarak felsefe doktoru ünvanını aldı. Bundan sonra yurda dönen Prof. Dr. Mümtaz Turhan, 1936 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tecrübî Psikoloji Asistanı oldu. 1939 yılında Doçent, 1951 yılında da profesör olan değerli hoca, 1952 yılında Tecrübî Psikoloji Kürsüsü Başkanlığına seçildi. 1944 yılında İngiltere'de Kültür Değişmeleri ile ilgili çalışmalarda ve tetkiklerde bulundu. 1949-1951 yıllarında Birleşmiş Milletler Sosyal Komisyonu'nda Türkiye Temsilcisi olarak bulundu. Türkiye'de birçok ilmî ve fikrî cemiyetlere aza olan Prof. Mümtaz Turhan son senelerinde Türk Psikoloji Cemiyetine de başkanlık yapmıştı. Türkiye'de milliyetçi istikamette kurulmuş bulunan ilmî fikir ekolünün en değerli temsilcilerinden biri olan değerli Profesör 1 Ocak 1969 çarşamba günü sabaha karşı çekmekte olduğu karaciğer kanseri hastalığından kurtulamıyarak vefat etmiştir.

Değerli ilim adamının kitap halinde basılan araştırmaları ve eserleri şunlardır : Kültür Değişmeleri (1951), Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri (1954), Garplılaştırmanın Neresindeyiz (1958), Toprak Reformu ve Köy Kalkınması (1964), Atatürk İlkeleri ve Kalkınma (1965), Üniversite Problemi (1967), Yüz İfadelerinin Tefsiri Hakkında Tecrübî Bir Tetkik (1941).

Prof. Mümtaz Turhan'ın batılı ilim adamlarından yaptığı çeviriler şunlardır : E. Kretschmer'den Beden Yapısı ve Karakter (1942), W. Peters'den Ergenlik ve Delikanlılık Çağı (1944), Krech ve Crutchfield'den Cemiyet İçinde Fert (1969).

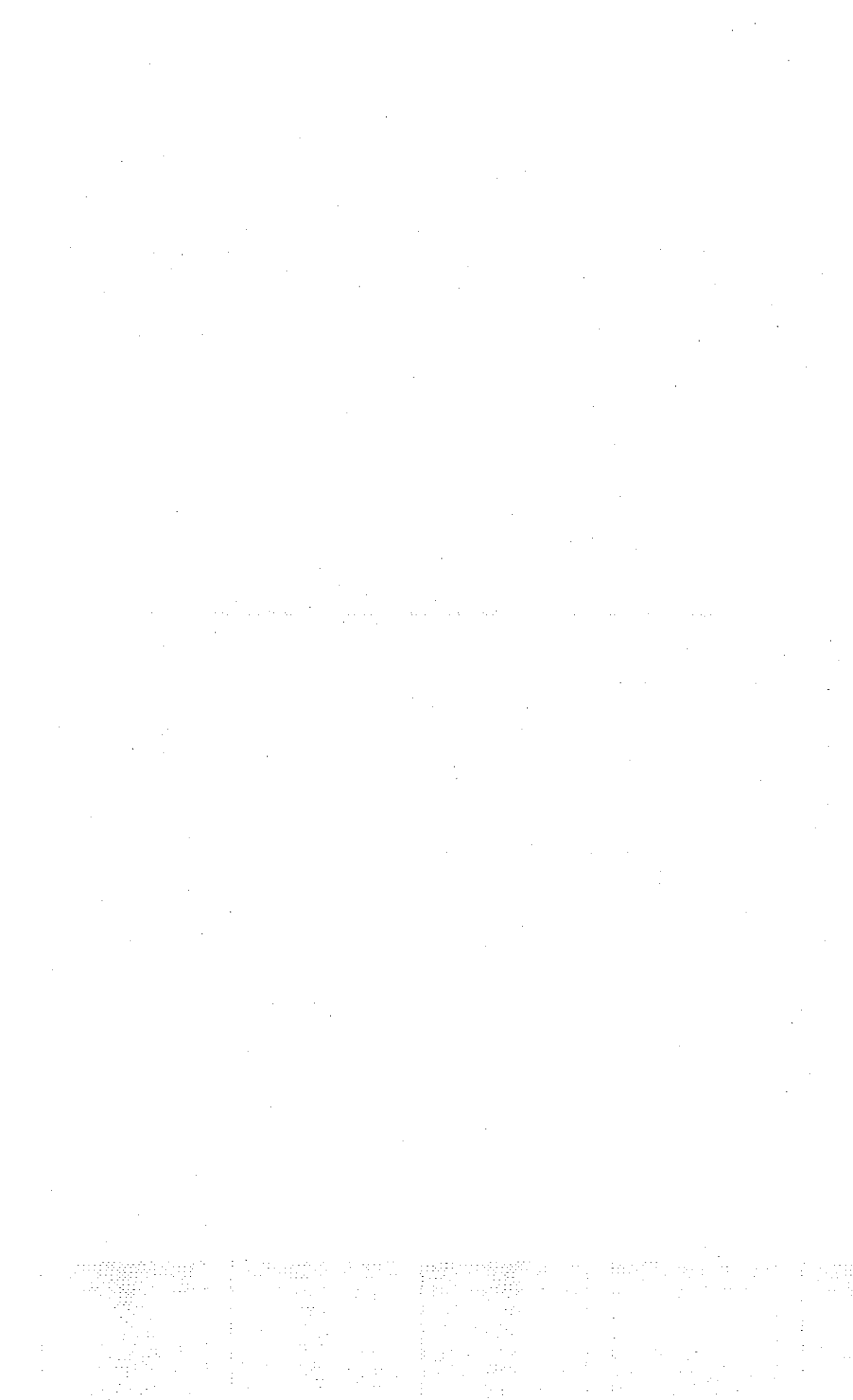
Merhum hocanın bundan başka sayısız ilmî ve fikrî mecmuada yaptığı araştırmalar, yazdığı makaleler ve çeviriler yayımlanmıştır.

Kendisine ithaf ettiğimiz bu sayıda, hocamızın 1937 de Almanya'da neşredilmiş olan bir ilmî makalesinin Türkçeye çevrilmiş tercümesini vererek aziz ve kıymetli hatırasını rahmetle anıyoruz.

Tecrübî Psikoloji Profesörü Dr. Mümtaz Turhan'ın önemli eserlerinin kronolojik listesi.

- 1 — Über Räumliche Wirkungen von Helligkeits Gefällen, Psychologische Forschung, 1936, 21. (Aydınlık gradyanlarının derinlik-idraki üzerindeki tesirleri).
- 2 — E. Kretschmer konstitüsyon tiplerinin münevver bir Türk kütlesi arasındaki yayılışı. Pedagoji Enstitüsü Çalışmaları, Cilt I, Türkiye Matbaası, 1940.
- 3 — Yüz İfadelerinin Tefsiri Hakkında Tecrübî Bir Tetkik. İstanbul Rıza Koşkun Matbaası, 1941.
- 4 — Beden Yapısı ve Karakter (Kretschmer'den tercüme). Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, 1942.
- 5 — Irk Psikolojisi (Prof. W. Peters'ten tercüme). İstanbul, 1944.
- 6 — Ergenlik ve Delikanlılık Çağı (Peters'ten tercüme). İstanbul. Rıza Koşkun Matbaası, 1944.
- 7 — A Study of Cultural Change, with Special Reference to Turkey. (Thesis for the Degree of Ph. D. April 1948, Cambridge Üni).
- 8 — Kültür Değişmeleri, Sosyal Psikoloji Bakımından Tetkik. Edebiyat Fak. yayınlarından, 1951.
- 9 — Maarifimizin Ana Davaları, İstanbul, 1954.
- 10 — Garplılışmanın Neresindeyiz? 1959 (4. baskı 1967) (İngilizceye çevrilmiştir.)
- 11 — The factors in group relation, with special reference to Turkey. (In Congress Report for Human Relations, 1954).
- 12 — Die Bedeutung einiger Faktoren fürden Kulturwandel. In Kolner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychlogie. 1956, Heft 2.
- 13 — Über die Deutung des Gesichtsausdrucks. In psychologische Beiträge. Band V, Heft 3, 1960.
- 14 — Atatürk İlkeleri ve Kalkınma. 1965, İstanbul.
- 15 — Further considerations concerning theories and experiments on the recognition of facial expressions (İstanbul Studies in Experimental Psychology, 5, 1966).
- 16 — Üniversite Problemi. Yağmur Yayınevi, 1967.
- 17 — İstanbul Tecrübî Psikoloji Çalışmalarında çıkan diğer makaleler.

HOCAMIZ PROFESÖR MÜMTAZ TURHAN

B. TOĞROL

Türk ilim camiası, Prof. Mümtaz Turhan'ı kaybedeli bir yıl oluyor. Her geçen gün, içimizdeki acıyı daha fazla arttırmakta, bıraktığı boşluğun doldurulmasının çok güç olduğunu göstermektedir.

Mümtaz Turhan ilmi şöhretini çok genç yaşta, ilk önce Batı'da duyurmuş bir Türk'tür. Derinlik idraki üzerindeki araştırması, devrin otoriteleri olan Wertheimer, Metzger gibi şöhretlerin takdirini kazanmış, **Psychologische Forschung** gibi dergilerde neşredilmiş, Almanya'da basılmış birçok kitapta zikredilmiştir. Wertheimer'in daha talebeliğinin ilk günlerinde keşfettiği bu pırıl pırıl zekâ daha sonraları Cambridge'in Sir Frederic Bartlett gibi otoritesini kendisine hayran bırakmış ve **Kültür Değişmeleri** isimli araştırması ile Batı'nın bu en meşhur üniversitesinde ikinci ve çok şerefli bir doktora payesi daha kazanmıştır. Mümtaz Turhan'ın ilmi şöhreti Avrupa'yı da aşarak son zamanlarda Amerika'ya ulaşmış bulunuyordu. Princeton Üniversitesi hocalarından Dr. David Garwood'a Rockefeller Foundation tarafından sırf Mümtaz Turhan'ın **Garphlaşmanın Neresindeyiz?** isimli eserini İngilizce'ye çevirmek üzere burs verilerek Türkiye'ye gönderilmesi ve Dr. Garwood tarafından tercüme edilen bu eserin birçok Amerikan Üniversitesinde seminer mevzuu olarak ele alınması çok az ilim adamımıza nasip olmuş bir şereftir.

Fakülte'ye intisap ettiğim yıllarda Kürsü Başkanımız Almanyalı Profesör Wilhelm Peters idi. Oldukça yaşlı, fakat çok zeki ve bilgili bir ilim adamı olan Peters, hayatta çok görmüş geçirmiş, bir hayli de kırılmış bir insandı. Zaman zaman açılır, çeşitli meslekdaşlarımız hakkında bazan bir hayli menfi kıvamda hikâyeler anlatırdı. Bütün bu konuşmalarda tek bir toz kondurmadığı, methetmek için kâfi sıfat bulamadığı bir tek isim bulunurdu; o günlerde İngiltere'de ikinci doktorasını hazırlamakta olan Mümtaz Turhan.

Ancak, Profesör Peters'i tanıyanlar bunun bir mazhariyet olduğunu takdir edebilirler.

Evet, Mümtaz Turhan hocamız, kendisini yakından tanıyan bütün Batılıları hayran bırakmış ve onlarla ömür boyu yakınlık ve arkadaşlık kurabilmiş, ilmi ve insanlığı daima takdir edilmiş, kendisi ile iftihar etmemiz gereken bir şahsiyetti. İsmi, ilim tarihimizde hak ettiği o en şerefli mertebeye muhakkak ulaşacaktır. Fakat Mümtaz Turhan sadece kendi kristal sarayına çekilmiş şöhretli bir ilim adamı olmakla yetinmemiştir. Mümtaz Turhan'ın asü önemi, sahasındaki ilmi muvaffakiyeti yanında, memleket meselelerine çok yakından ilgi duyan büyük bir idealist ve vatanperver oluşuydu. İlmî kudretini, ve bilgisini, bilhassa maarif meseleleri üzerinde yoğunlaştırması ve bu mevzuda eser vermesi bunun gerçek bir delilidir. Mümtaz Turhan'ın memleketin kalkınması için öngördüğü husus, batı tekniğine sahip elemanların sayısının çoğalmasını sağlayacak bir politikanın ve plânın takibi olmuştur. Eminim ki, bu husus ileride Mümtaz Turhan'ın düşündüğü şekilde gerçekleşme yoluna girecektir. Fakat Mümtaz Turhan'ın memleket meselelerindeki idealist tutumuna rağmen pratik bir cephesi de vardı: Onbeş sene önce tek başına teslim aldığı Tecrübî Psikoloji Kürsüsü ve Enstitüsünde mucize denilebilecek bir sür'atle her biri ile ayrı ayrı meşgul olup ihtisaslarını Avrupa'da tamamlattırdığı sayıları yarım düzineyi aşan ilim adamı yetiştirmiştir. Böylece, fikirleri sadece sözde kalmayan, örnek bir hoca olduğunu da göstermiştir.

Birçok eserlerinin son yıllarda kapışılırcasına satıldığını, dördüncü, beşinci baskılarını yaptığını biliyoruz. Bu, ilim eserlerinin nadiren alıcı bulduğu ülkemizde Mümtaz Turhan kalitesinde bir ilim adamının memleketine ve halkına otoritesinin bütün ağırlığı ile döndüğünün ve onlara adetâ özledikleri vahaya ulaşmanın saadetini tattırdığının bir delilidir. Wertheimer'in keşfettiği, Peters'in, Bartlett'in hayran olduğu Mümtaz Turhan'ı, hamdolsun, bu vatanın tertemiz evlâtlarının büyük bir çoğunluğu da vaktinde teşhis ve takdir edebilme mazhariyetine ulaşabilmiştir. Eserlerini kapışan ve dertlerine çare arayan bu asil millet, böyle mümtaz bir evlâdını kaybettiği gün adetâ Ordu Caddesinden Zincirlikuyu'ya uzanan, kaybettiğinin kıymetini müdrik bir keder seli halinde taşımıştır. Hayatında Üniversite Profesörlüğü dışında siyasî ve idarî vazifesi olmayan bu ilim adamına gösterilen o muhteşem uğurlanış, ancak kendisi için çarpan yüreğin kadrini bilen, takdir eden, vefalı bir millet için mümkündür.

Büyük ilim adamı ve idealist vatanperver Mümtaz Turhan'ın bunlar kadar mühim olan bir diğer cephesi de insanlığı idi. Son derece vakur, haysi-

yetli ve gururlu şahsiyetinde derin bir merhamet, sonsuz bir muhabbet ve ince düşünce mahfuzdu. Bunların kaynağını ilim zihniyeti ve onun icabı olan objektiflik ve tarafsızlık teşkil ederdi. Talebeleri ve meslekdaşları olan bizler daima her derdimizin çaresini ona danışabilir, başımız ne vakit sıkışsa ona koşabilirdik. Onun hiç kimseyi incitmeden, hiçbir kulu diğerine düşürmeden, büyük bir asaletle bütün meseleleri halledebilen bir kuvvete sahip olduğunu bilirdik. Talebeleri, ve meslektaşlarına yakınlık, evine, yavrularına duyduğu sevgi ve muhabbet, bu büyük ilim adamının insan ve baba tarafının da ne kadar kuvvetli olduğunu gösterirdi. Şurası muhakkak ki, Türk milleti, genç denecek bir yaşta, ilim, idealizm ve insanlık bakımından üstün bir varlığını kaybetmenin acısı içindedir. Onun yeri kolay kolay doldurulamaz.

MÜMTAZ HOCAMIZ

S. ÖZBAYDAR

Gün gibi hatırlıyorum. 1948 yılının sonlarındaydık; Fakülte'yi bitirmiş, işsiz güçsüz dolaştığım günlerden birindeydi. Fakülte o zaman Fındıklı'da deniz kenarındaki binadaydı. Geniş holde sırtımı felsefe kitaplığının kapısına dayamış etrafı seyrediyordum.. Zemin kattan, kırk yaşlarında gösteren, sağlam yapılı, hafif dökülmüş saçlarına kır düşmüş ve sanki biraz önce birine sinirlenmiş de dişlerini gıcırdatmakla yetinmeye karar vermiş gibi bir yüz ifadesi taşıyan biri çıktı. Dümdüz karşıya bakarak, geniş adımlarla üst kat merdivenlerine yöneldi.. «Kim bu sert?» dedim. Yanımdaki benden daha yaşlı arkadaş tanıyormuş : «Doçent Mümtaz Turhan» dedi, «Peters'in doçenti, İngiltere'deydi ya, yeni dönmüş». O an, Fakülteyi bitirmiş olduğuma birden sevindim. Gerçi mezun olmak hemen hemen hiç bir işe yaramıyordu ama, şayet henüz mezun olmamış olsaydım demek bir de Mümtaz Hoca'dan imtihan geçecektim. Halbuki Mümtaz Hoca'nın yüzü gülmüyordu, şaka yapmak ihtimali pek zayıf olan bir insana benziyordu. Bense, nedendir bilmem, şaka yapmayan insanları sevemem. İnsan demek, şaka yapan insan demektir. Demek şanslıydık; tam bizim öğrenci olduğumuz yıllarda Mümtaz Turhan ikinci doktorasını vermek üzere Cambridge'de bulunuyordu, döndüğü zaman da artık biz mezunduk! Birkaç hafta sonra merak ettim bir de seminerine girdim. Mümtaz Hoca gülmüyor ve şaka yapmaya niyetli görünmüyordu. Konuşması bir bardağın şu veya bu hızda boşalması tarzında değil de ,ancak taşması icabettiğinde dökülen miktar gibiydi. Hemen hiç kimse- nin yüzüne bakmamaya gayret eder gibi bir hali vardı. Bu durumda, karşı- sındakinin de onun yüzüne bakma cesareti kırılabilirdi. Bunun ise kendi- sinin bazan çocuksu denecek dereceye varan utangaçlığından geldiğini o za-

man anlayamazdım; «aman parlamasın yeter» diye düşündüm ve seminer bitti, ferahladım.

Bu tarihten altı yıl soma ise Mümtaz Hoca'nın asistanıydım. Ve hemen her gün hemen her konuda bol bol şaka yapıyorduk karşılıklı. Hatta, araştırma için gittiğimiz Manyas gölü kenarında, o yüzü gülmez zannedilen Hoca'yla güreş bile edilebiliyordu! Asistanlarının yetişmesi için gösterdiği son derece ciddî titizlik buna engel olmuyordu. Hocanın asıl dünyası görünüyordu. Kendimce önem verdiğim ve ilk izlenimlerin aldaticılığı içinde onda bulamayacağımı sandığım «şaka» yı belki hepimizden fazla seviyordu. Sırasında, olayların altında ezilmemek için, sırasında bir hoşgörü olarak, sırasında da bir ifade tarzı olarak şaka yapıyordu.

Kaderine hoş geldin derken de aynı tutum içindeydi. Hoca 1969 yılının ilk saatinde Doğan'm kucagında öldü. Yeni yıl girerken çalman vapur düdüklelerinin sesi hastahaneyi de doldurmuş. «Nedir bu gürültü?» demiş hoca zorlukla. Cüceloğlu, «yeni yıl giriyor hocam, vapurların sesi» demiş. Sonra biraz dalmış, «hangi seneye giriyoruz?» diye sormuş. Doğan, «1969 hocam» demiş. Kısa bir sessizlikten sonra Hoca bütün gücünü toplamış, bakışında belli belirsiz muziplikle, acıya gene biraz şaka katmak için olacak, bu defa İngilizce cevap vermiş : «Happy New Year!»

Mümtaz Turhan, Psikoloji alanının ötesinde, Türk fikir hayatında yeri olan bir isimdir. Bazı fikirleri günümüzden çok sonra da tartışma konusu olacaktır. Ancak, daha hayattayken bile hakkında bazan yanlış hükümler verildiği de bir gerçektir. Tıpkı yukarıda zikrettiğim görünüşü ile hakikî veçhesindeki fark gibi. Hakkında aceleyle verilmiş hükümleri düzeltmeğe de kalkmazdı. «Başkasının anlayışsızlığından ben niye sorumlu olayım?» der, geçerdi. Ve işte böylece, çok kişi kendisini meselâ, ırkçı tanımıştır; halbuki ırkçılığın saçma olduğunu anlatırdı. Batı medeniyetine karşı olduğu zannedilmiştir; halbuki, prensipçe birçok noktalardan Batı medeniyetinin bütün dünya için bir hedef olduğunu anlatmıştır. İlk-öğretime karşı olduğu zannedilmiştir, o daha fazla anlatmağa lüzum görmemiş, sırasmda teklif edilen Millî Eğitim Bakanlığını elinin tersiyle itivermiştir. Bu durumlar geniş ölçüde Hoca'nın mizacıyla, iç dünyası ile ügildir. İleri sürdüğü fikirler üzerine bu elimizdeki dergiden çok daha kalın bir kitabı dolduracak kadar konuşulabilir, tartışılabilir. Ancak, bunun yanında, kendisini biraz daha yakından tanımaya yardım edebilecek bir iki hâtırayı nakletmenin de aynı yönde hizmet göreceğini düşünüyorum.

Mümtaz Hoca'yı ilk görüşümle ikinci karşılaşmam arasında tam altı yıl geçmişti. Fakülteyi bitirdikten sonra bir yıl Anadolu'da öğretmenlik, bir

yıl da askerlik yapmış sonra Üniversitenin başka bir Fakültesinde dört yıl kadar çalışmış fakat bu işimden ayrılmağa karar vermiştim. İşte o günlerde eski Fakültemde Tecrübi Psikoloji Kürsüsünde asistan olmam söz konusu oldu. Mümtaz Hoca çağırmış, tereddüt ederek gittim. Yarım saat kadar görüştük; psikolojiden, felsefeden, ve öğrencilik yıllarından söz açtı, sonunda ayrıca imtihana lüzum görmediğini söyledi. Rahat konuşmuştuk, boşuna çekinmişim. Ayrıca Hoca sigara da ikram etmişti, bu ise önemli bir şeydi! Çünkü, birçok Fakültede, karşılıklı sigara içerek bir konu üzerinde eşit seviyede konuşmak şöyle dursun, profesörün odasına rahatlıkla girip çıkmak dahi pek alışılmış şeyler değildi. Hatta bazı kürsülerde herhangi bir konuyla ilgili olarak asistana sadece hademeyle haber gönderilmesi bile pek yadırganmıyordu. Halbuki, şimdi başka tip bir hocayla karşı karşıya idim. Bu Türkiye’de az rastlanan bir hoca tipi idi.

Dahası var. Benden bir yıl sonra, Tiptan mezun bir arkadaş daha (şimdi Amerika’da Missouri Üniversitesi Psikiyatri Enstitüsünde Profesör olan Ali Keskiner) asistan olarak gelmişti. Enstitüde oda sıkıntısı çekiliyordu. Hoca, rahat çalışalım diye kendi odasını hemen bize verip, kendisi Fakültenin en küçük odalarından birine geçti ve «asıl odaya ve rahatlığa ihtiyacı olanlar asistanlardır. Biz ne olmuşsak olmuşuz, yetişme şartlarımızı kullanmışız, gençlere imkân vermeli; ben Profesör Miles’in odasında da otururum, sizlerin müstakil odalarınız olsun» demişti. Türkiye’de böyle diyen ve demekle kalmayıp da böyle davranan ikinci bir hoca bulmak herhalde kolay değildir. Bütün asistanlarının ileri Batı memleketlerinde yetişmelerini ihtirasla istiyordu; büyük gayret sarfetti ve bunu başardı. Bir ara beş asistanından beşi de Avrupa ve Amerika’da bulunuyor ve bütün işleri seve seve kendisi yükleniyordu. Gene bir ara, asil gittiğim yıldan önce, İngiltere’ye gidebilmem için bir imkân yaratmıştı. Ancak, maaşımın dışarıya transfer edilmesi gerekiyordu. Bu ise benim için mümkün değildi, çünkü maaşımı eve bırakmaya mecburdum. Zaten çok az olan maaşımı bir kısmını burada bırakıp bir kısmını transfer etmek ise ne burada bir işe yarar, ne de dışarda beni geçindirirdi. Hoca, «ziyanı yok, sen hepsini transfer et, burada lâzım olanı ben üzerime alırım» dedi. Halbuki kendisinin mâlî durumu da hiç iyi değildi, ucu ucuna idare edebiliyordu. Kabul etmedim. Ama önemli olan onun davranışydı; kendisini en az üç sene büyük sıkıntıya sokacak bir fedakârlığı göze alıyordu. Daha soma - yeryüzünde yapayalnız kaldığım günlerde - beni avutmak için elimden tutmuş, Bursa’ya götürmüş ve bir hafta geceli gündüzlü yanımdan ayrılmamıştı. Ve nihayet, ölümünden yirmi gün kadar önceydi,

bozulan kulaklığının Türkiye'de bulunmayan küçük bir paraçısı için o günlerde bulunduğu İngiltere'ye mektup yazmıştım. Hemen Oxford'dan Londra'ya inmiş, firmayı bulmuş, üç saat kadar beklerse yapabileceklerini söylemişler. Oturup beklemiş ve bu sebepten aynı gün Türkiye'den oraya gelen kızımı istasyonda karşılayamamış. Oturup âletin parçasını beklemiş, hem de bir taraftan (sonradan öğrendiğimiz) kanser sancıları çekerek. «Bıraksaydınız, firma gönderirdi» denildiğinde ise, «olmaz, o zaman gecikebilirdi. Kulaklığı olmayınca da çocuk sıkıntı çeker» demiş. Bu naklettiğim küçük örneklerdeki davranışları gösteren ikinci bir insan bulmak pek kolay bir iş değildir.

1954 yılının yaz tatilinde Hoca, iki asistan ve bir öğretmen arkadaş bir ay kalmak üzere Manyas gölü kenarındaki Kazaklar köyüne gitmiştik. Vaktiyle Rusya'dan göç edip bu bölgeye yerleştirilmiş Kazaklarla diğer göçmen köylerindeki kültür değişmelerini inceliyorduk. En ilkel şartlar içinde bile Hoca mutluydu. Köylülerle sohbetlerinde son derece rahattı. Hele dağ köylerinde kendini büsbütün evde hissediyordu. Bazan, meselâ, bir taraftan kendi eliyle torba yoğurdu yapıyor, diğer taraftan unutmadığı kendi köyü ile, uzun süre bulunduğu Avrupa'nın en ileri beldeleri arasında köprü kuruyor, kültür ve sosyal psikoloji açısından insan davranışlarını anlatıp açıklığa kavuşturuyordu. Nerede muhafazakâr davranmak, nerede değişme gerektiğinin bilinmesini istiyordu. Bir sosyal kuruluş fonksiyonda bulunuyorsa, faydalı ise, sırf değişiklik hatırı için veya sırf teorik mülâhazarlarla değiştirilmemeliydi. Daha faydalısı bulunursa ve işliyecekse o zaman da muhafazakârlığın yeri olmamalıydı. Bir Afrika kabilesine avukatlığı götürmek, hemen o memleketin hukuk bakımından ilerlemesi demek olmazdı; tersine, hukuku da, o memleketteki mevcut adalet düzenini de, değerleri de, dolayısıyla insanların davranışını da bozardı. Kültür, kendi kanunları içinde değişecek ve gerektiğinde avukatlık kuruluşu da ortaya çıkacaktı. İngiltere Parlamentosu her yıl dua ile açılırdı; bunun kimseye ziyarı yoktu, inananlara faydası da vardı. Ama aynı İngiltere, faydalı bir yenilik ortaya çıkınca, muhafazakârlığı hemen bir tarafa itip, yeniliği, değişikliği herkesten önce kabul ederdi. Ama, her memleket İngiltere değildi? Şu var ki aydınların muayyen bir seviyeye ulaşması, ilmî disiplin içinde düşünebilir şekilde yetişmesi lâzımdı. Bu da her şeyden önce gerçek ilim adamlarının çok sayıda yetiştirilmesiyle mümkündü. Batı'yı Batı yapan ilim idi, ilim adamları idi. Yoksa, Batı'daki az okumuş, cahil veya halktan birisi ile bizdeki az okumuş veya cahil bir kimse arasında pek fark yoktu. Ama Batı'daki bir aydın kişi veya ilim adamı ile bizdeki arasında dağlar kadar fark vardı. Batı'da hemen hemen herkesin okur-yazar ol-

ması, ilme dayanılarak başarılan kalkınmanın «sonucu» idi, «sebebi» değil. Kırk yıldan beri ilkokulu olan bir köyle okulu olmıyan köy arasında fark yoktu. Descartes'ların ve memleketlerini olduğu kadar dünya medeniyetini de derin bir şekilde etkileyen diğer ilim adamlarının yetiştiği günlerde Batı'da okur-yazar yüzdesi kaçtı acaba? Bu ve benzeri konuları durup dinlenmeden tartışıyorduk. Mümtaz Hoca'ya göre, daha iyi bir yaşama düzeni olan Batı medeniyetine giden yol, ancak çok sayıda gerçek ilim adamları ve teknisyenler yetiştirilerek yürünebilirdi. Hükümetlerin ve özellikle Üniversite hocalarının ilk işi bunların yetişmelerini sağlamak olmalıydı. İşte, yanındakilerin yetişmesi için kendini feda edercesine gösterdiği gayret, tavsiye ettiği konuda kendi payını hakkıyla yerine getirme gayreti idi.

Mehtap olduğu geceler Manyas gölünde sandalla geziyor veya göl kenarında yavaş yavaş yürüyorduk. Gençlik hâtıralarından astronomi'ye kadar herşey konuşma konusuydu. Bir defasında Samanyolundan ve astronomik mesafelerden söz ediyorduk, hatırlıyorum, «bu Kâinat, bu nizam akim alacağı şey değil, şüphesiz Allah var», demişti. Bir başka gece gene göl gezintisinden dönmüş, ay ışığında sazlıklar arasından köye doğru yürüyorduk. Ben birkaç metre arkasındaydım, köylüler de vardı aramızda. Birden gülererek geri döndü ve bana, «anlaşıldı, anlaşıldı», dedi, «bir daha Avrupa'ya gidişimde bu beyaz süveterden sana da bir tane getireceğim!» Şaşırdım kaldım: sahiden o anda Hoca'nın o gün üzerinde olan ve pek hoşuma gittiği halde hiç bir şey söylemediğim beyaz süveteri düşünüyor, ve «bir tane edinmeli ama Türkiye'de de bulunmaz ki bunlardan» diyordum içimden. Benim şaşkınlığım devam ederken o sanki hiç bir şey söylememiş gibi yanındaki muhtarla konuşa konuşa yürüyüşüne devam ediyordu. Daha sonra buna benzer durumlarla sık sık karşılaştım. Ancak artık şaşmıyordum. Hoca bu isabetli tahminlerinden hiçbir gösterişe kaçmadan için için zevk alıyor, ben de ondaki sezgi gücünü ve bunun onun düşünce dünyasındaki yerini anlamağa çalışıyordum.

İsteddiği kadar soğuk ilini mantığını bize aşılamağa çalışsın, kendisi kuvvetli bir duygu adamıydı. Gençliğinde hikâyeler de yazmış sonra san'attan vaz geçmişti. «San'atkâr olunca, büyük san'atkâr olmalıdır, yoksa orta boy bir san'atkâr çekilir şey değildir. Halbuki ilim için böyle değildir; muayyen bir standarttan sonra her ilmî çalışma makbuldür, nitekim ilim adamlarının büyük çoğunluğu bu mânada vasat kimselerdir, çok büyük keşifler çok seyrek olur. Bu da orta tip ilim adamının değerine gölge düşürmez, sıradan ilim adamı da zaten muayyen bir değerden başlamaktadır. Ama san'atkâr ya büyük olmalı, yahut hiç ortaya çıkmamalıdır» derdi. Bizlerde bu tarz bir

hassaslık gördüğünde hemen onu kırmağa, rasyonel kalıba dökmeğe çalışırdı. «Gençliğimde ben de böyleydim», derdi, «fakat bu tarafımı bastırmak için, meselâ, tam on iki sene roman okumadım. Sanat ve ilimden biri diğerinden üstün veya aşağı değildir, ikisi de değerlidir ama ikisi bir koltukta yaşamaz».

Kendisi böyle diyordu ama gene de şahsiyetini geniş ölçüde duyguları besliyordu. Bir insan başka türlü zaten motive olamaz. Her şeyi akıl şemasına indiren ilim eylemi için de başlangıçta duygu vardır, ilham vardır, hayalgücü vardır. Duygular olmasaydı belki hiç bir makine yapılamaz, yapılmış olanlar da harekete geçmezdi. Şüphesiz Hoca'nın kastettiği de bunu inkâr etmek değildi. Öyle olsa kendisinin idealizmini açıklamak da mümkün olmaz. O daha dar mânada bir lojji kastediyordu. Kendisi o derin hassaslığı ve sezgi gücüne rağmen bunu başardı mı, ben şüphedeyim. Dar ve geniş, her iki mânadaki hassaslığı sık sık ağır bastığı için sık sık kıvrak rasyonalizasyonlar yapmaya mecbur kalıyordu. Bu ise bazan çelişmeye düşme tehlikesine yol açabilir.

Manyas gezisinden üç buçuk yıl kadar sonra Hoca beni Bursa'ya götürmüştü, o günlerde kararmış olan dünyamı paylaşıyor, çözülmemi önlemeye çalışıyordu. Sayesinde kendimi daha az yalnız hissediyordum. Beraber geçirdiğimiz bir hafta olduğu gibi gözümün önünde. Hiç yüksünmeden bana tahammül ediyordu. Hepsî gözümün önünde. Birkaç çizgi nakletsem yeter.

Gidişimizin ikinci günü, karşı kaldırımında yaşlı bir bey gördü. «Haydi kendisiyle konuşalım», dedi, «bu benim Bursa Lisesinden jimnastik hocamdır, otuz senedir görmedim kendisini; epey tokadını yedik ama, hocamdır, üstelik tatlı bir Arnavuttur!» Karşı kaldırıma geçtik. Hocasının yanında gene utangaç, gencecik bir öğrenci gibiydi. Bazı nirengi noktalarıyla hocası kendisini hatırladı, yaşlı hoca sevinçle kollarını havaya kaldırdı, bastonlu eli bir süre boşlukta kaldı. Seksen yaşındaymış ama dinç görünüyordu. Bir süre konuştular. Sonra yaşlı hoca beni sordu : «Mahdum mu?» —«Evet!» —«Maşallah! Çok benziyorsunuz zaten!» Tekrar Mümtaz Hocaya döndü : «Ee, şimdi ne iş yapıyorsun bakalım?» Mümtaz Hoca cevap verdi: «Üniversitede çalışıyorum, hocam!» Yaşlı hoca Üniversitede ne iş yaptığım pek kestiremediğinden biraz sonra sorusunu dolaylı şekilde tekrarladı. Mümtaz hoca gene yuvarlak tarzda cevap verdi; dikkat ettim, profesörlük kelimesini hiç kullanmadı.

Hocasından ayrıldıktan sonra bir de okul hâtırası anlattı Mümtaz Hoca. Lisedeyken, bugünkülerle kıyas edilmeyecek kadar küçük bir öğrenci hareketi olmuş. Şair Behçet Kemal, yanılmıyorsam hikâyeci Sait Faik de harekete

dahil, ve hoca da elebaşları. O zamanların ölçüsüyle büyük bir olay! Lisenin müdürü hoca'yı sorguya çekiyor, kendilerini dışardan kimin kışkırttığını soruyor. Halbuki böyle bir şey yok. Fakat müdür kararlı: ille dışardan bir kışkırtıcı ismi istiyor, raporunu ona göre tamamlayıp müfettişlere verecek, böylece birkaç öğrenci de kovulacak. Ertesi gün okul Müdürü Hocayı yeniden sıkıştırıyor: «Muhakkak sizi öğrenci olmıyan biri kışkırtıyor. Kimdir bu?» Hoca meseleyi halletmiş: «Evet efendim, var bizi kışkırtan biri!» Müdür bey: «Ben demedim mi, muhakkak biri var diye. Söyle bakalım kim bu? Ben de müfettişe bildireceğim». «Müfettişlere biz de söyleriz efendim kim olduğunu». «Olsun, önce bana söyle, çabuk söyle kim bu?» Hocanın cevabı: «Sizsiniz efendim!» O andan itibaren Müdür bey tahkikat dosyasını kapatmış.

Mümtaz Hocanın bu hikâyesi sadece bir okul hatırası değildir. Çok sık, çetrefil görünen birçok problemi böyle Kristof Kolomb'un yumurtası tarzında çözüverirdi. Ancak, tabii ki Kolomb tarzı çözüm, bu tarzın sakıncalarını da yanında taşır. Tek tek doğru olan vakıaları veya gözlemleri büyük bir sistem içinde ve zorlamadan eritmek icab edebilir. Aksi taktirde, «hepsi doğru, fakat görüş yok» durumu ortaya çıkabilir. Meselâ, birinci sınıf ilim adamları yetiştirilmesi lüzumu çok doğru ve önemli bir konudur. Ancak, meselenin bunu aşan bir tarafı da vardır. Gene meselâ, Avrupa'da çok iyi yetişip, memlekete dönünce de diyelim tıp fakültesinde profesör olmuş bir kişinin ,söz gelişi «Narkoz Nasıl Yapılır» diye bir kitap yazarak narkoz'un bütün inceliklerini, işin ciddiyetini anlattıktan sonra kendi ameliyatlarında narkoz'u onbaşılara yaptırmaması gibi bir durum, üzerinde düşünülmeğe değer bir durumdur. İşte Hoca bu gibi noktalarda kuvvetli rasyonalizasyonlarını kullanıyordu.

Bursa'da uzun uzun ölümden de bahsetmiştik. Konuşmalarımıza bazan bir mutasavvıf olan otel sahibi de katılıyordu. Hoca hiç dehşete kapılmadan bahsediyordu ölümden. «Biz fırka kumandanlarımızın durumundayız» diyordu, «biz paniğe kapılırsak büyük kitle ne yapar?» Bir ara Almanca bir şarkının sözlerini tekrarladı: «Gene müzik olacak, güzel şaraplar, güzel kadınlar olacak; ama ben olmıyacağım». Bunları da gülümsüyerek söylüyordu. O ânı Manyas'taki cümleyle bağdaştırmaya çalıştım, «Bu Kâinat, bu nizam aklım alacağı şey değil; şüphesiz Allâh var». Ve soruyu sordum: «Peki, ölümden soma bir şey ümid ediyor musunuz?» «Hayır» demeğe üşendiği zamanlar sık sık yaptığı tarzda dudaklarını büzüp çenesini hafifçe öne uzatıp yukarı kaldırdı. «Öyleyse,» dedim, «nedir kavgamız, nedir hayat? Ne için çabalyoruz?» Artık gülmüyordu: «Taş koymak için» dedi, «insanlık binasına küçücük de olsa bir taş ilâve etmek için». Sabah önünden geçtiğimiz

Süleyman Çelebi türbesini imâ ederek, «bak adam şu kadar yüz sene önce Mevlûd'u yazmış; bugün de mânası var; işte bir taş». Tasavvufa meraklı otelci biraz ürkmüş gibiydi, ölümden soma daha fazla bir şeyler ümid ediyordu, Hoca bunu sezip kendisine döndü : «Aklı bize Allah mı vermiş?» —«Evet» —«Vermişse kullanılması için mi vermiş?» —«Evet.» —«Onun verdiği aklı kullanarak bu neticeye varıyorsak bizim bir suçumuz olabilir mi?» Otelci o zaman, «peki, dinin yeri ne öyleyse» diye sordu. Hoca cevap verdi: «Yok olmayı düşünebiliyor musun sen? Yok olmak! O ne korkunç şey! İşte insanların bazıları ancak derunî bir olgunluk sonucu bu korkunun üstüne çıkabilir, kaderini kabul eder. Yok olmayı havsalası almıyan büyük kitle ise kurtuluşu ancak dinde bulur. Dinin önemi ve realitesi buradadır».

Mümtaz Hoca gençliğinde çok iyi yetişmişti. O yıllarda tanyanların anlattığına göre, Almanya'da Wertheimer'in talebesiyken, sınıf arkadaşları kendisi için «o bizim sınıfın güneşidir» derlermiş. Zekâsı İngiltere'de de aynı notu aldı. Problemlerin felsefî köklerine de vâkıf olduğu için, doğrudan doğruya üzerinde uğraşmadığı konularda bile sorduğumuz her şeyin cevabını alır, hiç olmazsa prensipçe aydınlanırdık. Öldüğünde en yakın ilim çevresinde olmak üzere, altı kişi bıraktı arkasında. Şimdi öyle sorularla karşılaşabiliriz ki, onun tek başına cevap verebileceği şeyleri belki de biz ancak hepimiz bir araya gelince çözebiliriz. Mümtaz Hoca olmasaydı, bugün Türkiye'de Psikoloji kurulmuş olmazdı. Bazısı dünya çapında bir düzineye yakın yabancı profesörün vaktiyle Türkiye'de hocalık etmiş olmasına rağmen, rahmetli Şekip Tunç hocaya rağmen kurulmuş olmazdı.. Bu şeref herhalde kendisindedir. Çünkü o, dersini vermek suretiyle görevini bitiren hoca tipinden apayrı bir idealistti. Gelecek günler için kendisini adamıştı. O olmasaydı bu kuruluş kimbilir daha kaç kuşak gecikirdi. Bu bakımdan Mümtaz Hoca o bahsettiği binanın Türkiye cephesine küçük değil, kocaman bir taş koymuştur. Çünkü, bu, üzerine başka taşlar da konulabilecek bir taştır. Ve de kimbilir belki gelecek kuşaklardan biri aynı taşta basarak binanın daha büyük cephesine de bir ilâvede bulunabilir.

Mümtaz hocamız, mümtaz bir hocaydı; daha doğrusu mümtaz bir insan. Kendisine teşekkür ediyoruz.

İLK GARPLI TÜRK : MÜMTAZ TURHAN

Y. ÖZAKPINAR

Mümtaz Turhan Türk tarihinde bir dönüm noktasıdır. İki asırdır garplılaşmaya çalışan Türkiye’de, Garbın ne olduğunu anlamadan garplılaşmanın mümkün olamayacağını Mümtaz Turhan göstermiş ve garplılığın esas vasıflarını teşhis etmiştir. Ona göre Garp bir coğrafi muhit olmadığı gibi, garplı da vasıfları ne olursa olsun belli bir muhitte yaşayan insan değildir. Garp bir zihniyettir, garplı o zihniyete sahip insandır. Bu zihniyet ilim zihniyettir. Ne yer mühimdir, ne de şu veya bu milletten olmak şarttır. Şart olan o zihniyeti edinebilecek zekâ seviyesine sahip olmak ve o zihniyete göre yetişmektir. İlimi, bir zenaatı öğrenir gibi öğrenmiş olan birçok ilim mensuplarının dahi ilim zihniyetinden mahrum olması vakıası bu zihniyete erişmenin basit bir hâdise olmadığını gösterir.

Mümtaz Turhan Garp zihniyetini teşhis ve tahlil etmekle kalmamış, Türkiye’nin istikbalinin bağlı olduğu yeni bir insan modeli olmuştur. Davranışlarında dostunu da düşmanını da aynı derecede hayran bırakan vasıflardan hangilerinin ilmî zihniyetinin eseri, hangilerinin şahsiyet ve karakterinin icabı olduğunu söylemek zordu. Hakikaten ilmî zihniyet onda, sadece meslekî faaliyet sırasında başvurulan iğreti bir metod ezberciliği değil, ister lâboratuvarda ister cemiyet içersinde olsun, hâdiselere ve meselelere bakış tarzını tâyin eden bir kafa yapısı idi.

Türk milletine duyduğu tertemiz sevgi Mümtaz Turhan’ı hayatının her vechesini olduğu gibi ilmî düşünme kudretini de Türk milletinin hayatı ve uzun vadeli meselelerine hasretmeye zorlamıştır. İçtimaî bünyeyi sosyal psikoloji ve sosyal antropoloji ilimlerindeki vukufu ile tahlil etmiş, aksaklıkları tesbit etmiştir. İlim zihniyetiyle mücehhez yüksek seviyeli bir cemiyet ola-

bilmek ve aynı zamanda millî haslet ve kıymetlerini muhafaza eden haysiyetli bir millet olarak yaşayabilmek için hal çareleri göstermiştir. Yüksek seviyeli bir cemiyet olabilmek için yüksek seviyeli insanlar yetiştirmek zarureti vardır. Çare, son derece basit ve apaçık görünebilir. Fakat içtimaî hayatın çapraşık münasebetleri içersinde bu hakikatın kavranılmasına ve kabulüne karşı gelen gayet kuvvetli bir mukavemet vardır. Mümtaz Turhan'ın ifadesiyle, kalkınma teşebbüsleri insan unsurunun dışında olmaktadır. Halbuki insan unsurunu kaale almayan her teşebbüs akamete mahkûmdur. Mümtaz Turhan Türkiye'nin kalkınması için ilmî esaslara göre hazırlanmış bir program bırakmıştır. Yapılmakta olan hatalar telâfi edilemeyecek neticeler doğurmadığı takdirde, bu programın tatbiki zaruretinin idrak edileceği gün muhakkak gelecektir.

Tecrübî psikolog olarak Mümtaz Turhan'ın kafasındaki problemler daima büyük, mânalı ve psikolojiyi yepyeni istikametlere sevkedebilecek ehemmiyette idi. Öyle ki onun bu problemleri teşhis etmesi bile birer keşif mahiyetindedir. Bıraktığı problemlerden ikisi, iyi yetişmiş iki ekibi 15 - 20 sene meşgul edecek çaptadır. Hakikî bir ilim adamının yüksek seviyeli ilim adamlarından müteşekkil ilmî efkâr-ı umumiye ihtiyacı olduğunu hüznle hissettiği ve ilmin, ne kadar büyük olursa olsun tek tek ilim adamlarının şahsını aşan devamlı bir faaliyet olduğunu bildiği için kendi sahasında bir ilim ekibi yetiştirmekte idi. «Üniversite Problemi» adlı tetkikinde şöyle yazmıştır: «Ancak kendine güvenen, kafasında halledilecek ilmî problemleri bulunan, fakat bunların hepsini ele almasına ömrünün kifayet etmeyeceğini bilen ve eserinin kendisinden sonra da yaşamasını isteyen ilim adamı halef yetiştirebilir».

Mümtaz Turhan'ın temsil ettiği zihniyetin vârisleri vardır. Bu vârislerin de her nesilde halefleri olacaktır. Mümtaz Turhan ebedîdir.